

IQTISODIY TAHLILNING IQTISODIY-MATEMATIK USULLARI MOHIYATI

Xoliqulov A.N.

SamISI, "Iqtisodiy tahlil va statistika"

kafedrasi dotsenti, i.f.n.

Suyunov Z.

SamISI talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada iqtisodiy tahlilning mohiyati va mazmuni, bozor iqtisodiyoti sharoitidagi zaruriyati hamda uning ahamiyati to'g'risida mualliflar tomonidan fikr-mulohazalar keltirilgan. Qolaversa, bugungi rivojlangan zamonamizda bozor iqtisodiyotini tizimlashtirishda iqtisodiy tahlilda qo'llaniladigan iqtisodiy matematik usullar mohiyati bo'yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: bozor iqtisodiyoti, ma'lumotlar to'plami, tahlil qilish, iqtisodiy tahlil, axborot tizimlari, mahsulot, xizmat.

THE ESSENCE OF ECONOMIC-MATHEMATICAL METHODS OF ECONOMIC ANALYSIS

Xoliqulov A.N.

PhD, docent of department of

Economic analysis and statistics, SamIES

Suyunov Z.

Student of SamIES

Abstract: This article presents the opinions of the authors about the essence and content of the economic analysis, its necessity in the market economy and its importance. In addition, proposals and recommendations have been developed on the nature of economic mathematical methods used in economic analysis in the systematization of the market economy in today's advanced age.

Key words: market economy, data set, analysis, economic analysis, information systems, product, service.

Iqtisodiy tahlilni takomillashtirishning muhim yoʻnalishlaridan biri korxonalar faoliyatida iqtisodiy-matematik usullardan hamda bu boradagi ilgʻor axborot texnologiyalaridagi yangiliklardan samarali foydalanishdir. Ushbu tadbirlarning muvaffaqiyatli amalga tatbiq etilishi iqtisodiy tahlil imkoniyatlarini oshirib, yanada koʻproq turdagi va murakkab tavsifdagi masalalami qisqa muddatda toʻgʻri hal qilish imkonini beradi.

Natijada korxonada iqtisodiy faoliyatidagi juda koʻplab omillar topiladi hamda oʻrganiladi, iqtisodiy resurslardan foydalanishning eng maqbul yoilari tanlanadi, qabul qilinadigan boshqaruv qarorlari ilmiy jihatdan asoslanadi hamda faoliyat samaradorligini oshiruvchi zaxiralar aniqlanib, ular maqsadga muvofiq yoʻnaltiriladi. Matematik usullar iqtisodiy tahlil vazifalarining ilmiy tasnifi hamda iqtisodiy-matematik modellashtirish metodologiyasiga asoslangan holda qoʻllaniladi.

Iqtisodiy tahlil qilishda matematik usullarni qoʻllash korxonada faoliyatida qator oʻziga xos shartlarni eʼtiborga olishni talab qiladi. Ularning asosiylari quyidagilardir: korxonada iqtisodiyotini toʻliqigicha axborot texnologiyalariga asoslangan tizimga moslashtirish, iqtisodiy-matematik modellarni ishlab chiqish, korxonaning axborot manbalarini takomillashtirish, korxonani zamonaviy kompyuter vositalari bilan taʼminlash, xodimlar malakasi va shu kabilar. Iqtisodiy tahlil maqsadiga koʻra matematik usullar turli xil boʻladi. Misol uchun, integral, logarifm, korrelyatsiya, regressiya, matematik dasturlash, nazariy oʻyin va shu kabilar.

Determinizm lotincha *«determino»* soʻzidan olingan boʻlib, voqea va hodisalarning obyektiv qonuniyat asosida oʻzaro bogʻliqligi hamda shartlanganligi toʻgʻrisidagi taʼlimotdir. Determinallash asosida sababga koʻra amalga oshadigan, yaʼni aniq sharoitda bir voqea (sabab) boshqa voqeani (oqibat) keltirib

chiqaradigan holatlardagi bogʻliqliklar yotadi. Determinallashtirilgan tahlil - tadqiq etilayotgan voqeani (o'rganilayotgan ko'rsatkichni) bevosita omillarga bo'lib o'rganishdir.

Bevosita omillar - bogʻlanishlari uzluksiz zanjirlar asosida modellashtirib quriladigan hamda o'rganilayotgan ko'rsatkichni shakllantirayotgan hamda ta'sir miqdorini o'chash mumkin bo'lgan alohida voqealardir. Bu yerda tadqiq etilayotgan ko'rsatkich (voqea) omillar hosilasi bo'lib qaraladi.

Determinallashtirilgan model qurilishida quyidagilar nazarda tutiladi: uzluksiz zanjirdagi bevosita bogʻliqliklarning davomiyligi asosida omillar miqdori aniqlanadi; ular mantiqiy jihatdan tanlanadi; tahlil y o'ii bilan modellashtirilgan ko'rsatkichlar va omillarning miqdoran hamda mantiqiy muvofiqligi aniqlanadi.

Determinallashtirilgan modelda o'rganilayotgan ko'rsatkichga uni shakllantirgan barcha omillarni alohida-alohida ta'sirini aynan bir vaqt bo'yicha aniqlash imkoniyati mavjud emas. Determinallashtirilgan omilli tahlilda o'rganilayotgan ko'rsatkichga har bir omilning ta'sir miqdori ularni xolislantirishga asoslangan usullar vositasida amalga oshiriladi.

Integral usul. Mazkur metod multiplikativ, karrali va karrali-additiv ko'rinishli aralash modellarda omillar ta'sirini baholash uchun qo'llaniladi. Ushbu usuldan foydalanish zanjirli o'rin almashtirish, mutlaq va nisbiy farq usullariga nisbatan omillar ta'sirini hisoblashda aniqroq natijalar olishga imkon beradi, chunki omillar ta'siri ostidagi natijaviy ko'rsatkich qo'shimcha o'sishi oxirgi omilga birlashtirilmaydi, balki ular o'rtasida teng bo'linadi.

Logarifmlash usuli. Logarifmlash usuli multiplikativ modellarda omillar ta'sirini hisoblash uchun qo'llaniladi. Integratsiyalashdagi kabi bu yerda ham hisoblash natijasi omilning modelda joylashuviga bog'liq emas va integral metodga nisbatan hisoblashning yanada yuqori aniqligi ta'minlanadi. Agar omillar ta'siridagi qo'shimcha o'sish integratsiyalashda ular o'rtasida teng bo'lsa, u holda logarifmlash yordamida omillarning birgalikdagi ta'siri natijalari natijaviy ko'rsatkich darajasiga har bir omilning ajratilgan ta'sir ulushi

proporsional taqsimlanadi. Uning ustunligi shunda, kamchiligi esa - uni qo'lash sohasi cheklanganligidir. Integral metoddan farqli ravishda logarifmlashda ko'rsatkichlarning absolyut o'sishi emas, balki ularning o'sish (pasayish) indeksi qo'laniladi

Stoxastik tushunchasi grekcha *stochastikos* so'zidan olingan bo'lib, topish yo'lini biladi, degan ma'noni anglatadi. Stoxastik tahlil - statistik yo'l bilan baholanadigan turli xildagi masalalarni hal etish usulidir. Mazkur usul ko'p turdagi empirik ko'rsatkichlar hamda ularning o'zgarishini to'g'ridan to'g'ri aloqada boimagan, o'zaro funksional bog'lanmagan va shartlanmagan omillar ta'sirida sodir bo'lishini modellashtirish yo'li bilan o'rganadi. Stoxastik bog'iqlik ko'rsatkichlar o'rtasidagi tasodifiy aloqadorlikni ifodalaydi. Bir-biriga bog'iqlik boimagan holda muayyan ko'rsatkichni o'zgarishi boshqa ko'rsatkichlarning o'zgarishiga ta'sir qiladi. Stoxastik model qurilishi asosida o'rganilayotgan iqtisodiy ko'rsatkichlarni bir-biriga to'g'ridan to'g'ri bog'iqlik boimagan holatdagi o'zgarishlari o'rtasidagi qonuniy aloqasini hamda tebranishlarini umumlashtirish yotadi.

Korxonaning hisob tizimidagi iqtisodiy tahlilda stoxastik modellashtirishni qo'lash uchun uning faoliyati yalpi kuzatish imkoniyati mavjud bo'lishi kerak. Modellashtirish matematik-statistik usullar bilan amalga oshiriladi. Bu tartib xo'jalik faoliyatidagi ko'rsatkichlarni, ularni keltirib chiqargan omillar va sharoitlarni e'tiborga olgan holda, sababoqibati bo'yicha aloqalarni tadqiq qilish imkonini beradi.

Iqtisodiy tahlilda determinallashtirilgan modelni mazkur holatlar bo'yicha amalga oshirish har doim ham mumkin emas. Matematik-statistik usullardan foydalanish bu borada maxsus tajribalar o'tkazishlarni keskin kamaytiradi. Stoxastik modellashtirish va o'rganilgan ko'rsatkichlarning o'rtasidagi o'zaro bog'iqlik korrelyatsiya usulidagi tahlildan boshlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Xoliqulov A.N. Iqtisodiy tahlil. O'quv qo'llanma. Samarqand.: Fan bulog'i nashriyoti uyi, 2023, 212 bet
2. Астахов В.П. «Анализ финансовой устойчивости фирмы (процедуры связанный с банкротством)». М.; «Финансы и статистика» 1996.
3. Войтоловский Н.В. Экономический анализ: Основы теории. Комплексный анализ хозяйственной деятельности организации. Учебник. М.: Высшее образование, 2005.
4. Pardayev M.Q., Xoliqulov A.N., Oltaev Sh.S. Makroiqtisodiy tahlil va prognozlashtirish. O'quv-uslubiy qo'llanma, Samarqand. SamISI, 2022, 84 bet.
5. Xoliqulov A.N, Usmanova D.Q., A.O. Qarshiyev. Tarmoqlar sohasini tartibga solish va raqobat. O'quv qo'llanma. Samarqand.: Fan bulog'i nashriyoti uyi, 2022, 174 bet
6. www.iqtisodiyot.uz